

Begyndelsen på hus og hjem – et bygningsarkæologisk perspektiv

Kinzel, Moritz

Published in:
Hjem/Home

Publication date:
2018

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Kinzel, M. (2018). Begyndelsen på hus og hjem – et bygningsarkæologisk perspektiv. I *Hjem/Home : Tværkultur Nr.8 Årbog for ToRS 2017* (Bind 8, s. 133-142). Tværkultur Bind 8

MORITZ KINZEL er født og opvokset i Berlin, hvor han har studeret arkitektur og kulturarv. Han har en ph.d. i bygningsarkæologi fra Teknisk Universitet i Berlin (2011) og har siden 2011 boet i Danmark med sin familie. Han har arbejdet med forskellige arkæologiske projekter i Mellemøsten, bl.a. i Yemen, Syrien, Jordan og Tyrkiet, men også som arkitekt i Tyskland. Hans forskning i bygningsarkæologi fokuserer på Nærorientalsk Arkæologi fx i Göbekli Tepe i Tyrkiet eller Shkārat Msaied i Jordan.

Foto: Göbekli Tepe Project Archive.

Begyndelsen på hus og hjem – et bygningsarkæologisk perspektiv

Af Moritz Kinzel.

Lang tid før mennesket begyndte at konstruere bygninger, samlede de omkring bål på lejrpladser. Det er svært at sige, om de allerede dengang kaldte disse steder for hjem. Da mere fastboende livsformer dukkede op, begyndte ideen om at 'høre hjemme et sted' at tage form. Med mere permanente bebyggelser skabte mennesker steder, som de kunne vende tilbage til og knytte sig til. Med arkitekturens opståen kan vi også observere nye former for social adfærd og aktiviteter, der tydeligt bidrog til at skabe og vedligeholde gruppeidentitet gennem ritualer, fester og fælles erindring, samt det at definere et sted og et hus som forfædrenes hjem.

Det første menneskeskabte *hus* er sikkert ikke blevet kaldet for *hjem*, men stedet var sikkert allerede forbundet med begrebet og betydningen af *hjem*. Mennesker evner at tilpasse sig nye steder ret hurtigt, de 'føler sig hjemme', og de handler derfor på de samme måder, som var de hjemme. På udgravningsture taler vi allerede efter to dage om at komme 'hjem', ikke til det hjem, hvor vores familier er, men til vores midlertidige hjem – graverhusene – hvor vi mødes med vores 'arbejdsfamilie'. Den første egentlige menneskeskabte arkitektur opstod i Nærøsten i løbet af den

Epipalæolitiske periode, og den blev yderligere udviklet i den Neolitiske periode.

Hvad gør et hus til et hjem?

Det siges ofte, at der med opblomstringen af nye måder at ernære sig på – primært baseret på agerbrug – også opstod mere fastboende livsformer, men det tyder på, at nogle jæger-samler-grupperinger faktisk var mere fastboende end visse landbrugssamfund. Permanente huse betød ikke nødvendigvis, at de folk, der brugte dem, var fastboende. Huse var i mange

PRÆKERAMISK NEOLITIKUM (10.000 TIL 6600 F.KR.)

Den neolitiske periode startede med opblomstringen af landbruget, der startede med den såkaldte "Neolitiske Revolution". I løbet af den Neolitiske periode blev domesticerings-processen af afgrøder og dyr opnået på basis af de udviklinger, der allerede var påbegyndt i den Epipalæolitiske periode. Men vilde arter blev stadig udnyttet i den tidligere Neolitiske alder. Jagt spillede en stor rolle, og keramik blev ikke introduceret før 6600 f.Kr., selvom folk allerede var begyndt at eksperimentere med formbare materialer. De første permanente bosættelser og substantiel arkitektur opstod på samme tid, hvilket resulterede i ny territorial adfærd og nye former for konflikthåndtering.

tilfælde bygget for at opbevare ting og for at huse de døde, der ikke skulle fragtes rundt af de levende, men som man ønskede at vende tilbage til på et senere tidspunkt. *Hjem* er et socialt eller kulturel koncept. Så hvad er det, der gør en bygning til et hjem? Først og fremmest er det den intense omhu, der ligger i vedligeholdelsen af disse bygninger; gentagen fornyelse, genopbygning og tilknytningen af bygningen til et specifikt sted. Den omhu, som huse blev vedligeholdt,

rengjort og holdt rydelige med, adskilte dem fra mere midlertidige bebyggelser og lejrpladser. Tilstedeværelsen af gravpladser tilføjede desuden ekstra mening til stederne og fremmede en følelse af ejerskab. Dette er stedet, hvor 'vi' hører til, fordi det er her, hvor vores forfædre er begravet.

'Hjem' er ofte associeret med tilstedeværelsen af en varmekilde; men var ildsteder udbredte i tidlige bosættelser? I tidlige bosættelser fra den Epipalæolitiske periode, f.eks. i Shubayqa1 i Jordan, er det muligt, at der var et ildsted, men i Prækeramisk Neolitikum A og Prækeramisk Neolitikum B var det langt mindre almindeligt. I disse perioder var ildstederne ofte uden for huset i åbne områder eller på bygningernes flade tage, indtil de senere blev rykket indenfor som ovne eller varmekilder.

I dag er det normalt at skelne mellem *domestiske* og *ikke-domestiske*, *private* og *offentlige*, eller *rituelle* bygninger, som vi kender dem fra senere perioder. Sådan skelnen mellem profane og sakrale sfærer var dog ikke åbenlyst tilstede i præhistorisk tid. Huse, specifikt husenes geografiske placering, spillede en vigtig rolle som bærere af gruppeidentitet og som steder for fælles hukommelse. Dette kunne også fungere omvendt: på grund af specifikke aktiviteter eller arrangementer, for eksempel i form af begravelser eller sakrale hændelser, kunne et sted blive vigtigt

Figur 1: Natufian hus-bygning i Shubayqa1. Foto: A. Pantos, Shubayqa Archaeological Project.

og husket som sådan på grund af de aktiviteter, der havde foregået der.

Et ofte overset resultat af anerkendelsen og fordelingen af ejendom og territorie er, at nye interessekonflikter opstod mellem grupper og bosættelser. Dette ser ud til at være understøttet af ritualer og aktiviteter, hvor man forsøgte at sikre en eksklusiv gruppeidentitet, hvilket delvist afspejler sig i begravelsespraksisser. Det ser ud til, at gruppeidentiteter blev særligt synlige i begravelsespraksisser. Selvom der i løbet af den Neolitiske periode var nogle fælles tendenser inden for behandlingen af døde kroppe, så kan man se meget individualiserede tilgange, når man sammenligner fund fra nabobeboelser. Det samme er tilfældet for deres arkitektur. I transitionen fra

Epipalæolitisk tid til Neolitisk tid var der ingen dramatiske ændringer i bygningernes udformning. Tidlig Neolitisk arkitektur er karakteriseret ved en høj grad af individualitet i løsningen af strukturelle problemer. Repertoiret af figurer og former er relativt stabilt, men strukturelle detaljer viser en høj grad af individualitet og valg i udformningen; både i de tekniske aspekter og materialevalg.

Det samme gælder for samtidige bosættelse, der er placeret i gåafstand fra hinanden, f.eks. Shkārat Msaied og Beidha, der ligger nord for, hvad der i dag

SHKĀRAT MSAIED

Den Neolitiske udgravning Shkārat Msaied (30°26'38"N, 35°26'21"E) er placeret på et bjergpas ca. 16 km nord for Petra/Wadi Musa i Syd Jordan. Stedet har været under udgravning siden 1999 af et hold forskere fra ToRS, Københavns Universitet. I følge radiocarbonanalyser og flintanalyser kan stedet dateres til (tidlig/midt) Prækeramisk Neolitikum B. Indtil nu er 26 rundhus-bygninger blotlagt, hvilke viser velholdt arkitektur med meget kompakte og komplekse arkæologiske forekomster.

<http://shkaratmsaied.tors.ku.dk/>

Figur 2: Tidlig Prækeramisk Neolitikum B-rundhuse I Beidha fase A1 bygning 49 (retning øst, skalainterval 5cm) med nogle grundstenværktøjer in situ på gulvet, og et central stolpehul i forgrunden. Foto: Kirkbride Archive_DK1965.37.1.2.

er Wadi Musa/Petra I Jordan. Begge bosættelser havde i deres tidlige beboelsesfaser rundhus-strukturer med et-rums-koncepter (fig. 2 og 3), men måden, hvorpå de konstruerede husene såvel som inventaret, er meget forskellig: I Beidha er huse generelt bygget semi-underjordisk (Byrd 2005). I Shkārat Msaied er de beboelige huse derimod rejst direkte på den skrånende overflade. Kun de største enheder er placeret delvist inde i skråningen. I Shkārat Msaied kan man observere, at der er brugt mindre træ i tagstøtte-strukturene, men samtidig er der en større mængde indbyggede elementer såsom platforme, store og farverige, vertikalt placerede sandstensplader, stenkister, cirkulære gips-områder og gulvindlagte grundsten. Det, der undrer

os her, er, at de fleste huse i Shkārat Msaied har alle disse elementer, mens de er meget sjældne i Beidha. En meget prominent egenskab ved Shkārat Msaied er en vertikalt placeret stenplade. Disse stenplader er måske forbundet til en familierelateret kult, der er forbundet til de gravpladser, der er fundet i enhed F. Disse egenskaber ved husene har måske skabt en forbindelse mellem det domesticerede liv og de mere sakrale, symbolske eller magiske aspekter af brugen og opfattelsen af rummene. Som nævnt ovenfor var der ret sikkert ingen klar distinktion mellem disse sfærer i den Neolitiske periode, og det sakrale var altid tilstede i den domesticerede sfære og *vice versa*.

BEIDHA

Det tidlige Neolitiske fund Beidha (Jordan) blev udgravet af Diana Kirkbride (1915-1997). Hun var en britisk arkæolog, og hun var gift med den danske palæobotanist Hans Helbæk. Beidha blev opdaget i 1956 og udgravet af Kirkbride over 8 sæsoner fra 1958-1967 og igen i 1983. Beidha Arkivet såvel som Diana Kirkbride-Helbæk Arkivet er opbevaret på ToRS.

<http://ccrs.ku.dk/research/centres-and-projects/tors-archive/diana-kirkbride-archive/>

Som nævnt ovenfor spillede gravsteder og begravelsespraksisser en vigtig rolle både i definitionen af de forskellige samfund og for *huse* som *hjem*. I Shkārat Msaied findes der et unikt set grave i hus-enhed F, der belyser begravelsespraksissen: Når folk døde blev bragt ind i bosættelsen, mere præcist til hus F, uanset hvilket dekompositionsstadium de var i. Kroppene blev skåret i stykker og placeret meget forsigtigt i stenkister efter kropsdele, hvorefter de forsigtigt blev placeret i gipsgulvet. De nu separate kropsdele var ikke længe associerede med en individuel krop men med en gruppe af kroppe. Hele proceduren må have været en ret voldsom oplevelse, hvad angår lyd, lugt, syn etc., og det var helt sikkert en husket og ofte delt praksis. Dyreknogler tæt på de menneskelige rester tolkes som tegn på fester og ofringer. Men overgangsriten endte ikke her. I et næste stadium blev kisten med

de velsorterede knogler og rester – efter et stykke tid – åbnet op igen. Indholdet af den oprindelige kiste blev overflyttet til en ny kiste, men denne gang med mindre omhu. Menneske- og dyrekogler blev blandede og knust; de begyndte at forme en fælles krop af knoglemateriale – et samfund. I det endelige stadium blev også disse kister åbnet igen, og knoglematerialet, nu højst fragmenteret, blev fragtet til lave huller i

Figur 4: Shkārat Msaied: Begravelse i hus-enhed F.
Foto: Neolithic Shkārat Msaied Project; SM05_IMG_1637.

gulvet. Store mængder knogledele fra mennesker og dyr var fordelt over hele rummet, delvist inkorporeret i gipsgulve fra senere bygningsfaser, eller de indgik som dele af vægmørtel brugt ved vedligeholdelse. I det sidste stadium var individerne fuldt absorberede

af den fælles krop af knoglemateriale som en kilde til 'nyt liv'. I en bredere betydning giver dette genklang i den meget senere bibelske idé, at "Af jord er du kommet; til jord skal du blive". I Shkārat Msaied blev alle grave, med undtagelse af én, fundet i hus-enhed F. Eksistensen af sådanne begravelseshuse er et stærkt udtryk for etableringen og vedligeholdelsen af en gruppes eller samfunds identitet. Begravelsespraksisen i Shkārat Msaied kan forbindes med forfæderkulte, hvilket også ses i den specielle behandling af kranier både her og igennem den Nærøstlige Neolitiske hemisfære. De tidligere nævnte vertikalt placerede stenplader i de andre huse ser desuden ud til at markere tilstedeværelsen af forfædrene, uden at de rent fysisk behøver at være tilstede. Ideen om forfædrenes tilstedeværelse er det, der gør husbebyggelser til et 'hjem' for folkene i Shkārat Msaied.

I kontrast til Shkārat Msaied var gravene i Beidha oftest individer begravet under/i gulvet i individuelle hus-enheder. Her var der åbenlyst andre begreber i spil. Andre nabobebyggelser, for eksempel Ba'ja eller Basta, havde andre måder, hvorpå de behandlede de døde, hvilket indikerer vigtigheden af gruppeidentitet og et behov for at adskille en selv fra 'de andre'.

Specielle Bygninger

I forhold til Neolitiske bosættelser må vi antage, at

offentlige og rituelle bygninger spillede en vigtig rolle i at opretholde social orden imellem grupper. De byggede omgivelser skabte nye former for liv, der krævede nye reguleringer og former for kommunikation. Som nævnt ovenfor, tvang ændringerne i territorial adfærd samfundene til at finde nye måder at håndtere konflikt på. Derfor opstod en ny form for bygninger sammen med de domestiske *hjem*: Bygninger, der var designet til at mødes, til at fejre, og til at kommunikere – *et udvidet hjem – hjemmet som stedet for gruppen som helhed*. Termene, der i litteraturen bruges for disse bygning, strækker sig fra *offentlige bebyggelser* til *ritual- og kultbygninger*, nogle gange (misvisende) *specialbygninger*. Termen *specialbygning* er ofte brugt af bygningsarkitekter til at beskrive et bygningsværk, der er anderledes end normalt, men termen siger intet om brugen eller funktionen af disse bygningsværker. Specialbygningerne i f.eks. Göbekli Tepe (Tyrkiet), Nevalı Çori (Tyrkiet), Jerf el-Ahmar (Syrien) eller 'Ain Ghazal (Jordan) er gode eksempler på denne bygningstype. Men vi må være opmærksomme på, at brugen og funktionen af de fleste af disse bygninger ikke er endeligt forstået eller fastlagt. Særligt for de monumentale bygninger i Göbekli Tepe er det blevet foreslået, at gruppeidentitetsopbyggende fester og forsamlinger har fundet sted. Bygningerne med deres monumentale T-formede søjler, dekorerede med en stor variation

GÖBEKLI TEPE

Den Neolitiske udgravning Göbekli Tepe er placeret i den øvre Mesopotamiske Germus bjergkæde, ca. 15 km nordøst fra den moderne by Şanlıurfa og 2.5 km øst for byen Örencik. Stedet er sammensat af stjerneformede, naturlige limesten plateauer, hvorpå en 'ruinhøj' hviler. Siden genopdagelsen af Göbekli Tepe af Klaus Schmidt i 1944 har stedet været under udgravning af et hold fra det Tyske Arkæologiske Institut under direction af Şanlıurfa Museum. Siden 2014 har det arkæologiske arbejde været koordineret af Lee Clare. Stedet dateres til Prækeramiske Neolitikum A og Tidlig Prækeramisk Neolitikum B; baseret på nye radiocarbonanalyser. Göbekli Tepe er velkendt for dets monumentale "specialbygninger", der indeholder store T-formede piller, der viser en bred vifte af relieffer. Opdagelsen af Göbekli Tepe har startet en debat om oprindelsen af "religion" og det ledte til K. Schmidts postulat: "*Erst kamen die Tempel, dann die Stadt*".

af (vilde) dyr, har helt sikkert haft en stor indflydelse på opretholdelsen af gruppeidentitet og social orden, men den begrænsede adgang og størrelse i bygningerne tyder på, at ikke alle medlemmerne af et samfund (på samme tid) har kunne deltage i aktiviteterne inde

Figur 5: En af "Specialbygningerne" i Göbekli Tepe (Tyrkiet). Bygning C. Foto: DAI/Göbekli Tepe Project Archive/ GT09_AnIC_N03-04.

i bygningen. Vi er nødt til at antage, at den information eller erfaring, der blev delt i specialbygningen på en eller anden måde blev formidlet til de ekskluderede dele af samfundet; dermed tog de del i en mytologi, der blev delt internt i et bredere regionalt netværk.

I Shkārāt Msaied kan forbindelsen til de egentlige ritualer og forestillinger måske ses i de vertikale stenplader, der findes i husene. Det samme kan

være tilfældet med de små T-søjler i Göbekli Tepes Sene Prækeramisk Neolitikum B-arkitektur, der kan være en reference til de større søjler, der findes i de monumentale specialbygninger. På denne måde er den sakrale/ikke-domestiske verden til stede i den domestiske på samme måde som huslige aktiviteter og materiel kultur er til stede i de ikke-domestiske bygninger og inventar. Begge verdener er meget

forbundne, internt linkede og altid tilstedeværende i Neolitiske bygningsværker.

Tilstedeværelsen af alle disse forskellige betydningslag var med til at skabe huse som *hjem*, idet husene begyndte at betyde så meget mere end blot ly for vind og vejr. Denne sociale og kulturelle ændring begyndte allerede i den Epipalæolitiske periode,

og den var fuldt konsolideret i begyndelsen af den Neolitiske periode. Det havde en klar indflydelse på udviklingen af arkitektur, oplevelsen af rum, behandlingen af de døde, territorial adfærd og relateret konflikthåndtering.

Oversat af Emil Christiansen.

YDERLIGERE LÆSNING:

Bryan Byrd. *Early Village Life at Beidha, Jordan: Neolithic Spatial Organization and Vernacular Architecture*. CBRL, Oxford University Press, Oxford 2005.

Bo Dahl Hermansen. *Byen før Byen - Landsbyliv i tidlig Neolitikum. By og Kultur*. Forlaget Orbis, København 2014.

Moritz Kinzel. *Am Beginn des Hausbaus*. Studien zur PPNB-Architektur von Shkārat Msaied und Ba'a in der Petra-Region, SüdJordanien. SENEPSE 17, ex oriente, Berlin 2013.

Mikkel Bille & Tim Flohr Sørensen. *Elements of Architecture*, Routledge, Oxon 2016.

E.B. Banning & Michael Chazan. *Domesticating space*. SENESPSE 12, ex oriente, Berlin 2006.

Klaus Schmidt. *Sie bauten die ersten Tempel*. München, Beck 2016.

Lee Clare. *Culture Change and Continuity in the Eastern Mediterranean during Rapid Climate Change: Assessing the Vulnerability of Late Neolithic Communities to a "Little Ice Age" in the Seventh Millennium Cal BC*, Verlag Marie Leidorf, Rahden 2016.

Tobias Richter, Amaia Arranz, Michael House, Adnan M. Rafaiah, and Lisa Yeomans. 'Preliminary Report on the Second Season of Excavations at Shubayqa 1', i: *Neo-Lithics* 1, s. 3-10, 2014.

LINKS:

<http://shkaratmsaied.tors.ku.dk/>

<http://ccrs.ku.dk/research/centres-and-projects/tors-archive/diana-kirkbride-archive/>

<https://cseas.sites.ku.dk/>